

слабким [Побережная 1958, с. 7]. Після аграрної реформи 1861 р. зростають посіви технічних культур (цукровий буряк, соняшник) і городніх, зокрема картоплі [Побережная 1958, с. 9]. Сьогодні на Харківщину, яка становить 5% території України [Довідк. 2002], припадає значна кількість земель, придатних для сільського господарства (5,6% від усіх посівних площ країни) [Побережная 1958, с. 11]. Отже, як бачимо, сільське господарство завжди посідало важливе місце в житті нашого регіону.

1.4. Методичні засади дослідження лексики традиційного господарювання

Серед сільськогосподарської лексики виділяється значна група слів, пов'язаних із традиційними для певної місцевості рослинами. Назви рослин — це здебільшого дуже багата й цінна для історії мови і культури лексична група, оскільки споконвіку людина виділяла з багатоманітної флори ті рослини, які мали для неї виразне негативне або позитивне значення, а сільськогосподарські ж культури були і є основним продуктом харчування. Однак об'єктом глибоких лінгвістичних досліджень такі номінації стали головним чином тільки у другій половині ХХ століття, коли появився ряд ґрунтовних праць, присвячених ботанічній номенклатурі і виконаних на матеріалі різних слов'янських мов (В. О. Меркулова [Меркулова 1967], О. І. Кисельовський [Киселёвский 1962], В. Махек [Machek 1954] та ін.). В останні десятиліття інтенсивно вивчається й українська ботанічна номенклатура (А. Й. Капська [Капська 1970], М. М. Фещенко [Фещенко 1974], Л. О. Симоненко [Симоненко 1973, Симоненко 1982], Я. В. Закревська [Закревська 1970, Закревська 1971, Закревська 1976], В. Л. Карпова [Карпова 1982, Карпова 1984], В. Т. Коломієць [Коломієць 1979], А. М. Шамота [Шамота 1985], Л. Д. Фроляк [Фроляк 1988], Л. А. Москаленко [Москаленко 1992], І. В. Сабадош [Сабадош 1996], О. Ф. Миголинець [Миголинець 1996, Миголинець 1997, Миголинець 2002], Р. С. Омельковець [Омельковець 2004, Омельковець 2006], М. В. Поістогова [Поістогова 2005]). Об'єктом дослідження дисертаційної праці А. О. Скорофатової, як, до речі, й монографії цієї ж авторки, стали назви корисних рослин у східно-слобожанських говірках української мови [Скорофатова 2008, Скорофатова 2009]. Дослідницею виявлено основні принципи та способи номінації корисних рослин у говірках Східної Слобожанщини, з'ясовано основні типи просторової поведінки східнослобожанських фітономів, вивчено лексичні паралелі аналізованих назв в інших

говірках української мови та виділено й описано східнослобожанські вузьколокальні флороізоглоси [Скорофатова 2008]. І. В. Гороф'янюк досліджено структурну організацію та ареалогію флорономенів центральноподільських говірок [Гороф'янюк 2010]. М. М. Ткачук дослідила ботанічну лексику говірок Чорнобильської зони [Ткачук 2009, Ткачук 2010, Ткачук 2011].

Загалом же краще вивчений і продовжує бути в центрі уваги історико-етимологічний аспект проблеми. Менше досліджені питання семантики і словотворення ботанічної номенклатури, особливо народних найменувань рослин. «Аналіз семантики таких назв, зокрема глибоке й систематичне дослідження їх семантичної мотивації і семантичних моделей словотворення,— слушно зауважує А. М. Шамота,— важливе і актуальне завдання сучасної лексикології; до того ж такий аналіз становить значний інтерес як для етимологічних розвідок, так і для постановки й розв'язання проблем загальнотеоретичного плану — питання співвідношення мови і дійсності, конкретного і абстрактного, сутності і явища, історичного і логічного у ботанічній номенклатурі, питання принципів найменування у результаті пізнання навколишньої дійсності» [Шамота 1985, с. 3]. Останнім часом проблема мотивації, в тому числі і семантичної, стає однією з важливих теоретичних проблем мовознавства, які особливо інтенсивно розробляються при дослідженні словотвірної і лексичної системи мови (В. Т. Коломієць [Коломієць 1979], А. М. Шамота [Шамота 1985], В. Л. Карпова [Карпова 1982], М. В. Поїстогова [Поїстогова 2001] та ін.). Уваги до семантичної мотивації мовних одиниць вимагає і дослідження проблем номінації, особливо вторинної [Способы 1982, Карпова 1984 б., Яз. ном. ОВ 1977, Яз. ном. ВН 1977].

Назви рослин (як і назви ссавців, риб, комах, птахів, плазунів та інших істот, що в сумі складають природничу номенклатуру певної мови [Булаховський 1978, Коломієць 1983, Трубацьов 1960, Хрептак 1982]), становлять собою одну з груп лексики, найпридатніших для вивчення явищ семантичної мотивації, зокрема у зв'язку з чинними в мові семантичними і словотвірними закономірностями номінації [Шамота 1985, с. 4].

Нас же цікавлять насамперед сільськогосподарські ботанічні найменування. Слід сказати, що, незважаючи на всі перераховані вище здобутки, лінгвістичному вивченню піддано незначну частину українських сільськогосподарських ботанічних номенів, і досі бракує ґрунтовної узагальнювальної праці, хоча помітним явищем

є монографія М. В. Никончука «Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся», в якій назвам культурних рослин відведено цілий розділ [Никончук 1985, с. 45–95]. Певною мірою найменування сільськогосподарських культур розглянуто у працях Ю. В. Абрамян [Абрамян 2010, Абрамян 2011, Абрамян 2012], Й. О. Дзензелівського [Дзензелівський 1964], Ю. О. Карпенка [Карпенко 1958], І. В. Сабадоша [Сабадош 1996], Я. В. Закревської [Закревська 1976], В. С. Ващенко (назви городніх рослин та їх сортів) [Ващенко 1968, с. 49–53], П. Ю. Гриценка [Гриценко 1984, с. 73–78], Т. П. Заворотної [Заворотна 1968, Заворотна 1982], М. М. Фещенка [Фещенко 1974], Ф. А. Непийводи [Непийвода 1960]. А. М. Шамота [Шамота 1985], М. В. Поістогова [Поістогова 2001] звертають увагу на найменування культурних рослин, які послужили джерелом номінацій дикорослих.

Першою лінгвістичною картою, що стосувалася назв сільськогосподарських культур, була, як відомо, карта в невеликій праці М. З. Парипи (1938 р.) «З географії бойківських слів», у якій йшлося про поширення найменувань картоплі у 62 бойківських селах [Парипа 1938]. Певну увагу приділено назвам сільськогосподарських рослин у «Словнику ботанічної номенклатури» (1928 р.) [СБН 1928], регіональному атласі Й. О. Дзензелівського [Дзензелівський 1958–1993], «Атласі української мови» [АУМ 1984–2001], «Атласі ботанічної лексики» І. В. Сабадоша [Сабадош 1999], «Атласі західнополіських назв лікарських рослин» Р. С. Омельковець [Омельковець 2003], «Атласі назв корисних рослин в українських східнослобожанських говірках» О. А. Скорофатової [Скорофатова 2009], у матеріалах до Лексичного атласу української мови І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2012].

З'явився й ряд праць про українські назви окремих культивованих рослин у їх територіальному виявленні, зокрема О. А. Малахівської [Малахівська 1985] та ін. Проте такі найменування зрідка були предметом спеціального вивчення [Дзензелівський 1964, Карпенко 1958, Заворотна 1968, Заворотна 1982, Непийвода 1960], хоч і розглядалися деякою мірою у дослідженнях з ботанічної номенклатури [Сабадош 1996, Фещенко 1974] і працях дещо іншого ракурсу, ніж дослідження тематичних груп лексики [Ващенко 1968, Гриценко 1984, Закревська 1976]. До того ж, слід зауважити, що центрально-слобожанським сільськогосподарським ботанічним номенам належної уваги не приділено, і ми спробуємо заповнити цю прогалину.

Народно-діалектну ботанічну номенклатуру, на думку Я. В. Закревської, доцільно вивчати в таких аспектах: лексико-словотвірному,

семантико-етимологічному і лінгвогеографічному. «Тільки різноплановість підходу — зауважує дослідниця, — дозволяє правильно витлумачити народні назви рослин з погляду можливостей і закономірностей синхронного існування їх та діахронних змін, забезпечить відокремлення власних лексичних елементів від запозичених» [Закревська 1971, с. 319]. Сама ж Я. В. Закревська, досліджуючи такі найменування, використовує здебільшого ареальний, а також лексико-словотвірний аспекти вивчення [Закревська 1970, 1976]. А. М. Шамота у монографії «Назви рослин в українській мові» досліджує питання семантичної мотивації та етимології назв рослин. Вона зауважує, що в основу аналізу семантики таких найменувань може бути покладено позалінгвістичний принцип — у разі вивчення мікрополів, семантичних полів синонімічних назв однієї рослини, а також ботанічних найменувань, біологічно споріднених і об'єднаних у спеціальній науковій класифікації в єдиний рід чи родину [Шамота 1985, с. 4]. Цей підхід — від реалії до назви — використано у працях В. Махека [*Machek 1954*], В. О. Меркулової [Меркулова 1967], І. В. Сабодоша [Сабодош 1996], а також у роботах інших дослідників, які аналізують окремі групи ботанічної лексики [Капська 1970, Симоненко 1973, Фешенко 1974]. Однак, зауважує А. М. Шамота, може існувати й інший підхід — від назви до реалії, тобто вивчення найменувань рослин, незалежно від їх місця в ботанічній класифікації, об'єднаних спільною словотвірною мотивуючою основою; саме цей підхід переважно і використовує дослідниця в уже згадуваній монографії [Шамота 1985]. Узагалі ж у практиці лінгвістичних досліджень важко обійтися застосуванням тільки одного з указаних методів, оскільки вони, фактично, як слушно відзначає А. М. Шамота, «не збігаючись, часто перехрещуються, і висновки, здобуті за допомогою одного з них, можуть бути використані при аналізі матеріалу з протилежних вихідних позицій» [Шамота 1985, с. 5]. У роботі використовується перший підхід синтетичного, узагальнюючого характеру, який потрібний, головним чином, для глибокого системного опису. Зауважимо, що й при описові інших груп лексики, репрезентованих у цьому дослідженні (назв сільськогосподарського реманенту, найменувань аграрних процесів, назв господарських приміщень), також за основу взято цей підхід.

Перед тим як удатися до опису лексико-тематичної групи — назви сільськогосподарських культур, — ми вважаємо за необхідне зупинитися певною мірою на деяких особливостях однієї з найважливіших галузей сільського господарства — рослинництві. Це, на нашу

думку, дозволить чіткіше виділити вужчі лексичні утворення у складі тематичної групи, бо виділення системних відношень у лексиці тільки на рівні опису тематичної групи викликає певні труднощі. У зв'язку з цим у межах однієї тематичної групи визначають у міру можливості власне мовні одиниці — лексико-семантичні групи слів, що перебувають у тісних зв'язках між собою й об'єднуються загальним значенням [Козырева 1984, с. 1].

У структурі рослинництва виділяють вирощування таких культур: зернових (пшениці, ячменю, жита, проса, кукурудзи, гречки та ін.), технічних (льону, цукрового буряка, соняшнику тощо), городніх (капусти, цибулі, часнику, помідорів та ін.). Отже, відповідно до цього групування, доречно виділити такі рубрики: 1) лексика, пов'язана з назвами зернових культур; 2) лексика на позначення технічних культур; 3) лексика, пов'язана з найменуваннями городніх рослин. Слід також виділити і лексику, пов'язану з назвами хвороб сільськогосподарських культур, і найменування на позначення різних стадій росту і досягання сільськогосподарських рослин, а також назви їх сортів. У данім разі географічне поширення найменувань сортів чи їх диференціація за ознаками розвитку не привертають нашої уваги. Ці номени ситуативно цікаві з іншого боку — з погляду загальних питань вивчення називання. Вони демонструють спосіб думання людини й шляхи формування найменувань. Назви сортів городніх рослин відображають велику різноманітність у характерних деталях основних сільськогосподарських культур та ті тонкощі, які так удало й влучно відбило у своїх засобах живе народне мовлення.

Номінація рослин, як відзначає Л. О. Симоненко, реалізується за ознаками (колір, смак, структура), за властивостями (час росту, місце зростання) [Симоненко 1982, с. 62]. Дослідниця ботанічної номенклатури Т. П. Заворотна серед властивостей виділяє ще й час цвітіння. Крім того, вона зауважує, що номінація рослин реалізується і за функцією (призначення, використання, роль) [Заворотна 1982, с. 82]. Відповідно і називання сортів городніх рослин здійснюється за аналогічними моделями.

В українстиці певну увагу цим номенам приділяв В. С. Вашенко у монографії «Лінгвістична географія Наддніпрянщини», у якій подає перелік традиційних, переважно односкладних, найменувань сортів городніх рослин і зауважує, що їх називання реалізується за різними істотними якостями цих реалій: за зовнішніми й внутрішніми, за формою й кольором, за використанням їх у харчуванні людини й за ширшим призначенням, проте докладно він на цьому питанні

не зупиняється [Вашенко 1968, с. 49–53]. У нашому ж дослідженні розглядаються не тільки традиційні, а й новіші номени такого типу. У ньому, крім того, ми докладно зупиняємося на питанні номінації сортів городніх культур і з'ясовуємо те різноманіття характерних ознак, за якими реалізується називання цих реалій.

Принцип представлення лексичного матеріалу семасіологічний. Після кожного слова у роботі відзначається його територіальне поширення індексами населених пунктів (список обстежених пунктів див. на с. 253–259). До більшості з них подано ілюстрації. Натуральний фактаж передано спрощеною транскрипцією, оскільки наша робота має лексикологічну спрямованість і ми не ставили перед собою завдання детально дослідити фонетичні особливості центральнослобожанських говірок.

Потреба ґрунтовного дослідження словотвірних явищ існує давно, проте упродовж усього розвитку української діалектології словотвірні особливості окремих українських територіальних говорів були вивчені недостатньо, не кажучи вже про їх дослідження в межах усієї української мовленнєвої території. Однак, якщо враховувати деякі роботи останніх років, то можна все ж таки відзначити в українському мовознавстві тенденцію до вивчення теоретичних проблем словотвору, питань історичної дериватики, словотвору сучасної української мови та її діалектів. Розглядаючи говірковий фактаж, не можна обминути словотворення, яке є найважливішим і найактивнішим процесом збагачування словникового складу як мови в цілому, так і окремих її говорів.

Дериватика різних діалектних територій, як правило, в межах окремих частин мови висвітлюється у працях В. В. Німчука, присвячених діалектним особливостям словотвору закарпатських говорів [Німчук 1965], А. М. Муқан, яка займається словотвором українських наддунайських говірок [Муқан 1961], З. С. Сікорської і Б. А. Шарпила (особливості словотворення південно-східного мовного пограниччя) [Сікорська 1970]. Помітним явищем є монографія Я. В. Закревської «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті», проте ця робота обмежується фактами лише західних регіонів [Закревська 1976]. Це й не дивно, тому що вона значною мірою спирається на матеріали до II тому АУМ, які стосуються в основному південно-західних і західної частини говорів української мови. І хоча ця фундаментальна робота уже відносно давно побачила світ, але й досі питання мовленнєвої дериватики не втратили актуальності. Окремі питання діалектного словотворення на матеріалі

цього ж ареалу висвітлені в розвідках І. І. Ковалика [Ковалик 1961], П. П. Чучки [Чучка 1979], Г. Ф. Шила [Шило 1979] та ін. Деякі відомості про словотвір того ж мовленнєвого масиву представлені в монографічному дослідженні Д. Г. Бандрівського [Бандрівський 1960]. Певні спостереження над дериватикою українських слобожанських говірок Белгородської області знаходимо у роботах А. А. Сагаровського [Сагаровський 1981]. У 2003 р. з'явилося дослідження Л. В. Дикої «Суфіксальний словотвір іменника в говірках полісько-середньонадніпрянського порубіжжя» [Дика 2003], а в 2005 р. «Іменний словотвір західнополіського говору» Г. Л. Аркушина [Аркушин 2005]. Однак словотвірним особливостям говіркового мовлення Центральної Слобожанщини (Харківщини) належної уваги не приділялося. Тому ми якоюсь мірою спробуємо заповнити цю прогалину, розглянувши деякі особливості словотворення центральнослобожанських номенів у межах зазначеної лексико-тематичної групи. Не маючи змоги представити дериваційну систему іменника в усій її складності й багатогранності, оскільки такий розгляд може бути темою окремої монографії, свідомо обмежуємося, в основному, аналізом суфіксального іменникового словотвору (збірних назв на позначення листя і стебел сільськогосподарських культур, сингулятивних найменувань рослин та їх частин, назв агентивів, найменувань соломи й полів із-під сільськогосподарських рослин), що, як свідчить матеріал, є найпоширенішим способом словотворення в говірковому мовленні, проте побіжно зупиняємось і на інших словотвірних способах.

Вивчення народних говорів не мислиться сьогодні без лінгвістичної географії, завданням якої відповідно до сучасного розуміння мови як системи взаємопов'язаних елементів є відбиття в територіальному плані тих структурно-системних зв'язків, що існують між мовними явищами. Без перебільшення можна стверджувати, що в наш час ступенем розвитку різних аспектів лінгвогеографії значною мірою зумовлюються і визначаються перспективи і досягнення більшості галузей мовознавчих досліджень, особливо діалектологічних. Значення здобутків ареалогії як для лінгвістики, так і для суміжних наук на сьогодні вже цілком очевидне і загальновизнане, і тому при оцінці сучасного стану і досягнень усіх напрямків вивчення тієї чи іншої мови та її говорів неодмінно враховуються й успіхи лінгвістичної географії [Закревська 1991, с.78]. Отже, на нашу думку, з огляду на сказане вище, доцільним буде подати короткий опис розвитку та здобутків вітчизняної лінгвогеографії.

Зародки української лінгвістичної географії помітні вже у праці К. П. Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» (1877), до якої додано першу діалектологічну карту української мови, складену на основі матеріалу, зібраного за спеціальною програмою І. П. Новицького. На цій мапі українська мова поділяється на окремі наріччя і дрібніші територіальні утворення — піднаріччя та говори. Карта К. П. Михальчука ґрунтується на територіальному поширенні окремих діалектних рис, за якими визначалися говори української мови.

У 1915 р. вийшла колективна праця М. М. Дурново, М. М. Соколова та Д. М. Ушакова «Опыт диалектологической карты русского языка в Европе. С приложением очерка русской диалектологии» (М., 1915, 132 с.), де на карті східнослов'янських мов визначений поділ української мови на три групи. В. М. Ганцов у дослідженні «Диалектологична класифікація українських говорів» (1923 р.) вміщує карту, на якій виділяє два наріччя української мови — північне і південне. У 1928—1929 рр. П. П. Бузук уперше в українській і білоруській лінгвістичній географії застосував поняття ареалу й «матеріалізував» його для зображення на карті сукупності певних діалектних елементів. Треба відзначити, що в першому лінгвістичному атласі білоруської мови П. П. Бузука цілий ряд ареалів продовжується на території польських говорів української мови.

Особливий інтерес становить видана у Варшаві в 1933 р. «Карта українських говорів» І. М. Зілинського, де визначається основний діалектологічний поділ української мови на дві групи. Цінною тут є деталізація південно-західних говорів на менші говіркові утворення, що тепер в основному підтверджується картографуванням до II тому АУМ.

Для української лінгвогеографії певне значення мала праця І. А. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Звучня і морфологія», де на п'яти синтетичних картах за допомогою пасом ізоглос визначаються говіркові групи Закарпаття [Панькевич 1938]. Широко застосовує лінгвогеографічний метод дослідження і польський учений К. Дейна у роботах про говірки Тернопільщини. Зокрема, він виділив межу наддністрянських і подільських говірок, а також частково наддністрянських і волинських.

1939 р. вийшов регіональний атлас Ю. Тарнацького «Studia pogównawcze nad geografią wyrazów (Polesie — Mazowsze)» [Tarnacki 1939]. Тут зроблена спроба на основі лексики визначити українсько-білоруську мовну межу і вплив польської мови на українські та білоруські говірки.

Цими працями, в основному, і вичерпується література з української ареалогії до Великої Вітчизняної війни. По-справжньому інтенсивний розвиток лінгвогеографії в мовознавчій україністиці починається в післявоєнний період. Активно збираються матеріали до Атласу української мови. Різноманітні питання лінгвістичної географії висвітлюються в «Діалектологічному бюлетені», у наукових записках вузів України, у тезах і працях діалектологічних нарад, у різних збірниках, монографіях та ін.

Загальні проблеми теорії української лінгвогеографії, методи й засоби запису матеріалів до Атласу української мови, принципи лінгвістичного картографування та інтерпретація його наслідків є у працях Ф. Т. Жилка «Діалектологічний атлас української мови. Проспект» (К., 1952, 40 с.), «Нариси з діалектології української мови» (К., 1955, 316 с.), де ареалогії присвячено цілий розділ, «Говори української мови» (К., 1958, 172 с., 7 карт). Попереднє узагальнення досвіду роботи над АУМ зробив І. Г. Матвіяс, випрацювавши інструкцію для лінгвістичного картографування і для складання коментарів [Матвіяс 1961, Матвіяс 1962].

Спробу скласти регіональний атлас лексики новостворених говорів зробив В. С. Ващенко на матеріалах, зібраних на території Середньої і Нижньої Наддніпрянщини (Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів: Матеріали до вивчення лексики говорів Середньої та Нижньої Наддніпрянщини. — Х., 1962. — 176 с.; його ж Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали. — Дніпропетровськ, 1968. — 158 с.). До першої книги він склав 79 карт, які відображають поширення різних слів на згаданій території. У монографії «Полтавські говори» (Х., 1957. — 540 с.) цей дослідник також використовує можливості лінгвогеографії. Він умістив до неї 16 лінгвістичних карт, що допомагають виявити групування полтавських говорів.

Значну роль у розвитку вітчизняної лінгвогеографії відіграли праці Я. В. Закревської, зокрема «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті» [Закревська 1976], П. Ю. Гриценка «Ареальне варіювання лексики» [Гриценко 1990] й ін.

У Польщі виходить окремими випусками регіональний атлас західнокарпатських (лемківських) говірок З. Штібера «Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny». Цей атлас відображає лексичні, фонетичні, морфологічні, акцентні елементи, містить цінний матеріал для дослідження українсько-польських і частково українсько-словацьких міжмовних контактів [Королевич 1966, с. 148].

З'явився й ряд інших регіональних атласів «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України» Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Лінгвістичний атлас нижньої Прип'яті» Т. В. Назарової [Назарова 1985], «Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини» З. Т. Ганудель [Ганудель 1980–1990], «Матеріали до Лексичного атласу української мови» [Никончук 1979], «Лексичний атлас правобережного Полісся» М. В. Никончука [Никончук 1994], «Атлас українських говірок Північної Буковини» К. Ф. Германа [Герман 1995–1998]. Відносно недавно завершено багаторічну роботу над «Атласом української мови» [АУМ 1984–2001]. І взагалі, в останні роки ареальними студіями охоплено всі структурні рівні народних говорів.

Щоправда, порівняно з іншими, лексико-семантичний рівень став привертати до себе увагу не так уже й давно. Протягом тривалого часу в лінгвістичній науці побутовало дещо упереджене переконання, яке не було предметом спеціальної перевірки, про те, що говіркова лексика не має істотної ареалогічної цінності. «Довгий час у слов'янському мовознавстві, — справедливо зауважує дослідниця східнослов'янських говірок І. В. Магрицька, — панували погляди на лексику з її динамічним складом як на евристично несуттєвий і малоінформативний у плані ареалогії мовний рівень, їй протиставляли «консервативні» фонетичні й граматичні явища з їх мінімальною залежністю (а то й повною незалежністю) від екстралінгвальних чинників» [Магрицька 2001, с. 149]. Можливо, саме через це лінгвогеографічний аспект вивчення лексики залишався за межами активних інтересів діалектологів. Однак велику ареалогічну значущість лексики засвідчили нові атласи — Лінгвістичний атлас Європи (ЛАЄ) і Загальнокарпатський діалектологічний атлас (ЗКДА), на картах яких за власне лексичними даними з'ясовуються міжмовні і міждіалектні зв'язки, окреслюються окремі діалектні зони.

На сучасному етапі розвитку лінгвогеографічного аспекту дослідження в українській діалектології і мовознавчій науці взагалі найактуальнішим завданням є підготовка «Лексичного атласу української мови». Й. О. Дзендзелівським розроблено програму для збирання матеріалів до цього атласу [Дзендзелівський 1984, Дзендзелівський 1987]. Поряд із цією роботою актуальним завданням української лінгвогеографії є також створення лексичних атласів, регіональних і загальнонаціональних, присвячених окремим тематичним групам лексики. Такі атласи навіть тоді, коли буде повністю виданий Лексичний атлас української мови (ЛАУМ), без сумніву, доповнюватимуть

його. Один із таких атласів був виданий ужгородським ученим І. В. Сабадошем, який охоплює всі діалекти української мови [Сабадош 1999]. Проте з'явилося й чимало атласів, присвячених окремим тематичним групам лексики в межах якогось одного конкретного ареалу, зокрема О. М. Євтушка [Євтушок 1993], В. Д. Глуховцевої [Глуховцева 2003], Р. С. Омельковець [Омельковець 2003], А. О. Скорофатової [Скорофатова 2009] та інші. Однак лінгвогеографічні дослідження різних тематичних груп лексики (ТГЛ) в межах тієї або іншої говіркової території й надалі залишаються перспективними.

Сьогодні структурна організація різних ТГЛ (тематичних груп лексики), становлення та шляхи розвитку словесної парадигми, функціонування компонентів мікросистеми, їх ареальна проекція дедалі більше привертають увагу діалектологів. Адже лексика народних говорів відображає активні мовленнєві процеси, дозволяє виділити архаїчні й інноваційні явища. Активність же функціонування слова у певному мовленнєвому масиві важко показати, не враховуючи його географічного поширення. Та й узагалі, говіркове слово — це явище, яке уже своєю природою географічно локалізоване, тому має розглядатися обов'язково у своїх територіальних межах. Назвемо деякі роботи останніх десятиліть, у яких застосовується лінгвогеографічний метод для дослідження ТГЛ: «Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту» Л. І. Дорошенко [Дорошенко 1999], «Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнослобожанських говірках» І. О. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], «Лінгвістична географія правобережної Черкащини» Г. І. Мартинової [Мартинова 2000], «Лексика наддніпрянського говору: структурна організація та ареалогія» З. М. Бичка [Бичко 2002], «Структурно-семантична організація та географічна диференціація пастушої лексики гуцульського говору» Т. О. Ястремської [Ястремська 2002], «Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос» Т. М. Тищенко [Тищенко 2003], «Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок» І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2010]. У нашій же роботі ми спробуємо з'ясувати основні особливості просторової поведінки сільськогосподарської лексики у говірках Харківщини.

Наскільки нам відомо, перша лінгвістична карта, що стосувалася цієї тематичної групи, була вміщена в невеликій праці М. З. Парипи 1938 р. «З географії бойківських слів», у якій йшлося про поширення назв картоплі у 62 бойківських селах [Парипа 1938]. Певну увагу приділено сільськогосподарським найменуванням у регіональному

атласі Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1958–1993], «Атласі української мови» [АУМ 1984–2001], деякі ботанічні сільськогосподарські номени, розглянуті І. В. Сабадошем в «Атласі ботанічної лексики української мови» [Сабадош 1999] та його розвідках. Просторової характеристики цієї ж лексико-семантичної групи торкається Я. В. Закревська [Закревська 1970, Закревська 1976]. О. Л. Бабицева, оперуючи матеріалом сільськогосподарської лексики, ареально схарактеризувала Деснянсько-Сеймське межиріччя [Бабицева 1990]. Проте найбільшу увагу дослідників привертала лексика старожитніх говорів (поліських, карпатських, середньонадніпрянських), слобожанським же діалектним територіям до недавнього часу мало щастило на вивчення. На сьогодні лінгвогеографічне дослідження словникового складу цих утворень є надзвичайно актуальним, оскільки воно дає змогу точніше відобразити своєрідність перебігу еволюційних процесів на лексичному рівні. Крім того, слушно зауважує дослідниця східностепових говірок Н. Б. Клименко, «це дає можливість не тільки докладніше вивчити лексику окремих діалектів, але й подолати нерівномірність дослідження українського (а ширше — і слов'янського) діалектного континууму» [Клименко 2001, с. 1].

Недостатня (і кількісно, і якісно) вивченість харківської мовленевої території, крім усього іншого, зумовлена, як на нас, і усталеним у мовознавчій діалектологічній практиці своєрідним стереотипом — зовнішньо правдоподібним, але сутнісно багатоманітним твердженням про те, що слобожанські говірки, як і всі утворення південно-східного терену, мало чим відрізняються від середньонадніпрянського діалекту, а оскільки він близький до літературного, отже — загальновідомого, то, мовляв, нічого оригінального вони не мають. Таке припущення породило думку про знівельованість даної регіону і відповідно позначилося на загальному стані вивчення говіркової лексики Слобожанщини (у тім числі й Харківщини).

Останнім часом активізувалося ареальне дослідження лексики східнослобожанських говірок (К. Д. Глуховцева [Глуховцева 2001, Глуховцева 2003], І. В. Магрицька [Магрицька 2001], І. О. Ніколаєнко [Ніколаєнко 2000], А. О. Скорофатової [Скорофатова 2008, Скорофатова 2009], й ін.) і південнослобожанських (Л. М. Тищенко [Тищенко 2001] тощо). Остання дослідниця у своїх розвідках певною мірою розглядає й особливості ареальної поведінки побутової лексики південних районів Харківщини. Проте говірна лексика цієї місцевості в лінгвогеографічному плані, як, до речі, і в будь-якому іншому, вивчена недостатньо. Тому якоюсь мірою спробуємо розширити

уявлення про ареальну поведінку лексики харківського регіону (Центральної Слобожанщини). Слобожанський діалект, як правило, поділяють на східнослобожанські, західнослобожанські й південнослобожанські говірки, проте вже певну традицію використання має й термін «центральнослобожанські говірки» (для позначення діалектного мовлення Харківщини), яким активно послуговуються місцеві діалектологи [М. М. Асаула, Г. Н. Карнаушенко, О. Л. Плетнева, А. А. Сагаровський, Р. Л. Сердега, А. І. Сєдих]. Цілком очевидно, що саме Харківщина є основним і центральним ядром такого історико-етнографічного регіону, як Слобожанщина, тому така терміналова, на нашу думку, має право на існування.

Отже, як бачимо, лексика традиційного господарювання здавна привертає увагу дослідників, проте сільськогосподарська лексика Центральної Слобожанщини, і навіть говірна лексика Харківщини в цілому, представлена слабко. Подальше дослідження лексики передбачає аналіз інших тематичних груп лексики цього ареалу.

Формування й функціонування системи лексики традиційного господарювання відбувається під дією природного, внутрішньомовного та інших чинників. Природний чинник є одним з основних у виникненні й функціонуванні досліджуваної номенклатури, оскільки наявність тих або інших реалій і можливість розвитку певної галузі народного господарства багато в чому залежить від ґрунтово-кліматичних умов краю і географічного розташування регіону. Обрана ж для обстеження територія має сприятливі умови для розвитку сільського господарства, що, відповідно спричинило появу розгалуженої системи сільськогосподарських найменувань у центральнослобожанському ареалі. Важливим для дослідження зазначеної групи лексики є й історичні відомості, зокрема дані про розвиток цієї галузі, процеси заселення і дозаселення краю, його контакти з сусідніми та іншими землями.